

UOT 78.03

RUHIYYƏ DÜNYAMALIYEVA*

ASƏF ZEYNALLI YARADICILIĞINDA MİNİATÜR MUSİQİ JANRININ
FORMALAŞMASI VƏ BU JANRIN İLK NÜMUNƏLƏRİ

Məqalədə musiqi janrları arasında miniatür janrının özünəməxsus yer tutmasından bəhs edilir. Avropa musiqi mədəniyyəti tarixində Romantizm dövründən bu günə qədər miniatür musiqi janrları Azərbaycan musiqi mədəniyyətində öz əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdır. Avropa klassik musiqisinin bir çox janrının Azərbaycanda təşəkkül tapıb və inkişaf etməsi məhz Üzeyir Hacıbəyovun adı bağlı olmuşdur. Lakin Azərbaycan musiqi tarixində miniatür janrının ilk nümunəvi nümunələrinə A.Zeynallı öz yaradıcılığında müərciət etmişdir. A.Zeynallının bu janrda yazdığı əsərlər və onların əhəmiyyəti təhlilə tabe tutulmuşdur.

Açar sözlər: *Miniatür janr, musiqi, muğam, lad*

Müxtəlif milli mədəniyyətlərdə, bəşər tarixinin müxtəlif mərhələlərində saysız-hesabsız musiqi janrları arasında miniatür janrlar özünəməxsus yer tutur. Bu janrda olan əsərlər özünün estetik imkanları ilə sadəcə nəhəng formaların monumentallılığını dolğunlaşdırmır, onlar öz-özlüyündə incəsənət üçün çox dəyərli sənət əsərlərinə çevrilirlər. Bədii sənət və mədəniyyətin inkişafı üçün bu əsərlər olduqca qiymətli nümunələrdir.

“Miniatür” müxtəlif tərkibli kamera ansambları, alətlər, xüsusən də fortepiano üçün yazılmış kiçik həcmli pyeslərə verilən addır. Belə ki, istənilən kiçik həcmli, ifa müddəti 5 dəqiqəyə qədər olan bütün əsərlər musiqidə miniatür janrlı əsərlər adlanır. Bununla yanaşı sadəcə instrumental və ya vokal pyeslər deyil, orkestr əsərləri də miniatür əsərlər ola bilər. Romans, prelüd, noktürn, rəqs, etüd, proqramlı pyeslər miniatür əsərlərin ən çox yayılan növləridir. Konsert praktikasında iri həcmli miniatür əsərlərə demək olar ki, rast gəlinmir. Lakin kiçik həcmli əsərlər hər hansı bir prinsip əsasında birləşdirilir. Buna misal olaraq pyeslərdən ibarət silsilələri göstərmək olar. Musiqi mədəniyyəti tarixində “albomdan səhifələr”, “aforizmlər”, “musiqi anları” kimi solo ifa üçün nəzərdə tutulan pyeslər də miniatür əsərlər hesab edilir. Avropa musiqi mədəniyyəti tarixində romantizm dövründən bu günə qədər əzəmətli inkişaf yolu qət etmiş miniatür musiqi janrları Azərbaycan musiqi mədəniyyətində günümüzə də əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqdadır. Bu janrlar əsası Üzeyir Hacıbəyli tərəfindən qoyulmuş Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin demək olar ki, bütün nümayəndələrinin yaradıcılığında özünəməxsusluğu ilə seçilərək, milli musiqi mədəniyyətində kiçik həcmli, lakin emosional gücə malik əsərlər kimi tanınırlar. Məlumdur ki, Avropa klassik musiqisinin bir çox janrının Azərbaycanda təşəkkül tapıb, inkişaf etməsi ilk növbədə dahi bəstəkar Ü. Hacıbəylinin adı ilə bağlıdır. Üzeyir bəyin apardığı yaradıcı axtarışlar, əsərlərində Azərbaycan musiqisində janr müxtəlifliyinin ilkin elementlərinin təzahürü musiqi mədəniyyətimizin gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyən edən ən böyük nailiyyətdir. Bütün bunlarla yanaşı Azərbaycan klassik musiqisində professional şəkildə miniatür janrda əsərlər yazan ilk bəstəkar Asəf Zeynallıdır. A. Zeynallı milli fortepiano musiqisinin, uşaqlar üçün ilk əsərlərin, ilk simfonik əsərlərin müəllifidir. Solo ifaçılıqda ən əhəmiyyətli alətlərdən biri olan fortepiano isə miniatür əsərlərdəki emosional hiss və həyəcanları yüksək səviyyədə ifadə etmək imkanlarına malikdir. Bu baxımdan A. Zeynallının fortepiano üçün yazdığı əsərlər Azərbaycan klassik musiqisində miniatür janrın ilk professional nümunələridir. Ümumiyyətlə miniatür janr A. Zeynallı üçün daha yaxın, özünün mənəvi duynyasının zidd, bəzən də barışıq duyğularını ifadə etməyin mükəmməl vasitəsidir. Buna görə də

A. Zeynallının miniatur əsərləri özünün maraqlı inkişaf xətti ilə yadda qalır. Bu haqda R. Rzaquliyeva deyir: “A. Zeynallının miniatur formalı əsərlərə olan marağı onun istedadının xarakteri, lirik ifadə tərzinə meylli, həyati obrazların zərif üsluba, səmimi bədii əksi ilə şərtlənir” (5. s, 314).

1909-cu ildə Dərbənddə anadan olan A. Zeynallı professional musiqi təhsili almış ilk Azərbaycan bəstəkarıdır. 1926-cı ildə konservatoriyaya qəbul olunan A. Zeynallı kamera-instrumental janrda olan əsərlərini tələbəlik illərində yazmışdır. Bunlara misal olaraq skripka və fortepiano üçün “Laylay”, “Muğamsayağı”, fortepiano üçün “Çahargah”, “İki fuqa”, iki violonçel və fortepiano üçün “Qoyunlar” əsərlərini göstərmək olar.

Adından da məlum olduğu kimi A. Zeynallı “Çahargah” pyesində eyni adlı məqamın intonasiyalarına əsaslanmışdır. Bu vasitə ilə bəstəkar əsərə iradəli marş xarakteri aşlamışdır. Özünün pafoslu intonasiyalarına baxmayaraq “Çahargah” pyesinin sadə, aydın strukturu, mürəkkəb olmayan fakturası və harmonik inkişaf xətti var. Bu haqda S. Qasımova yazır: “Çahargah” texniki cəhətdən mürəkkəb olmasa da, parlaq, obrazlı pyesdir. Onda intonasiya əsasını muğam təşkil edən müxtəlif xarakterli epizodlar növbələnir. Bununla birlikdə Zeynallı muğam melodiyasını təqlid etmir, əksinə özünəməxsus, orijinal musiqi yaradır. Muğamda olduğu kimi, bir-birini əvəz edən epizodlar da Çahargahın kadensiyasından alınmış vahid melodik intonasiya ilə bağlanmışdır” (4. s, 88).

Azərbaycan fortepiano ifaçılarının repertuarında əhəmiyyətli yerlərdən birini tutan “Çahargah” miniatur janrlı musiqi əsərlərin ilk nümunəsi kimi də olduqca maraqlıdır. Burada bəstəkar milli fortepiano ifaçılığı üçün bir çox mənada yeni olan texniki ifadə vasitələrini ilk dəfə nümayiş etdirir.

A.Zeynallı fuqa janrında 9 əsər yazmışdır. Lakin bu əsərlərdən peşəkarlıq baxımından daha mükəmməl olduqları üçün yalnız ikisi nəşr olunmuşdur. I fuqa xalq mövzusu “Qoyunlar” əsasında bəstələnmişdir. Bu əsər ümumiyyətlə xalq musiqisində polifonik üslub tətbiq olunan ilk sənət nümunəsidir. II fuqa canlı, oynaq xarakterdədir ki, bu, əsəri bir çox mənada İ. S. Bax musiqisində hiss olunan intonasiyalara yaxınlaşdırır.

A. Zeynallı skripka və fortepiano üçün yazdığı “Muğamsayağı” pyesində milli muğamlarımızın improvizasiya üslubuna əsaslanmışdır. “Muğamsayağı” lakonik forması, ahəngli harmonik inkişafı, zərifliyi ilə diqqəti cəlb edir. Əsər dəqiq üçhissəli formadadır. Bu onun strukturunun mükəmməlliyini ortaya qoyan ən mühüm cəhətdir.

“Laylay” pyesi miniatur janrda yazılmış digər əsərlərdən fərqlənir. Burada mövzunu ilk olaraq skripka ifa edir. Forteplano partiyasında faktura dalğavari şəkildə inkişaf etdirilir. Bu partiya skripka partiyası ilə qovuşur. Orta hissə şəndir. Basdakı onaltılıq notlar, melodiya və skripka partiyasındakı üçtonlu hərəkət bu xarakteri müəyyən edir. Əsərdə klassik ənənələrdən fərqli olaraq natural minor özünü göstərir. Anıdan ortaya çıxan Dominant nonakkord mi minor tonallığına modulyasiyanı şərtləndirir. Temp getdikcə ağırlaşır, faktura sadələşir və başlanğıc mövzuya geri dönlür.

A.Zeynallının fortepiano musiqisində “Uşaq süitəsi” xüsusilə diqqətəlayiqdir. Silsiləvi formalı ənənəvi süita janrının xüsusiyyətlərini daşıyan bu əsər milli musiqidə uşaq mövzusunda olan ilk əsərlərdəndir. Burada bəstəkar P. Çaykovskinin “İlin fəsilləri”, R. Şumanın “Gənclik albumu” və s bu kimi məcmuələrdəki xüsusiyyətləri davam etdirir.

“Müxtəlif xarakterli 6 kiçik əsəri özündə birləşdirən “Uşaq süitəsi” na “Kuklaların yürüşü”, “Uşaq və buz”, “Rəqs”, “Oyun”, “Qoyunlar” və “Mübahisə” adlı pyeslər daxildir. Bütün pyeslər üçün xarakterik olan başlıca cəhət onlardakı “təsvirçilik” prinsipidir.

Süitada uşaq psixologiyasının müxtəlif tərəflərini canlandırmağa çalışan bəstəkar uşaq dünyasının fantastik sadəliyini açıqlayır. Burada uşaq mənəviyyatının saflığı, onun inadkarlığı,

oyun oynamağa marağı musiqinin ifadə vasitələri ilə orijinal formada yaradılıb.

Süitada ilk pyes olan “Kuklaların yürüşü” marş xarakterindədir. O, təntənəlidir. Marş janrına xas olan ritmik inkişaf pyesin xarakterinin ortaya çıxmasında başlıca vasitədir.

“Uşaq və buz” pyesi Azərbaycan xalq mahnılarının işləmələrinə əsaslanır. Bu pyes üçün yumşaq, incə intonasiyalar xarakterikdir. III pyes olan “Rəqs”i milli rəqslərin klassik üslubda nota köçürülməsi kimi xarakterizə etmək olar. IV pyes “Oyun” skertso-rəqs xarakterindədir. Onun zərif melodiyası aşıq musiqisinə xas intonasiyalar daşıyır. “Qoyunlar” pyesində A. Zeynallı üçün sevimli olan eyni adlı xalq mövzusuna əsaslanılıb. Eyni mövzu bəstəkarın “İki fuqa” əsərindən I fuqanın da özəyini təşkil edir.

Süitanı maraqlı pyes olan “Mübahisə” bağlayır. O, cəld, uşaq şıltaqlığını xatırladan xarakterdədir. Pyes 3 bölmədən ibarətdir. Ostinat ritm hər 3 bölməni bir-biri ilə əlaqələndirir. 2/4 ölçülü, stakatto səkkizlik notlarla müşayiət olunan sağ əlin partiyası triolvari inkişafı ilə dalğalı hərəkət yaradır.

A.Zeynallının “Uşaq süitəsi” milli fortepiano ifaçılığının inkişafında əhəmiyyətli rol oynamaqla yanaşı, xalq musiqisi ilə Avropa instrumental musiqisinə xas cəhətləri özündə ustalıqla ümumiləşdirən maraqlı sənət nümunəsidir.

A. Zeynallının digər janrlarda nümayiş etdirdiyi peşəkarlıq miniatür janrda yazılmış əsərlərdə də yüksək şəkildə ifadə olunaraq ecazkar musiqi dili, bəstəkar təxəyyülü, fantaziyasının mükəmməlliyi ilə seçilən sənət nümunələrinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Bəstəkarın bu janrda canlandığı zəngin obraz aləmi, dərin məzmun yeni ifadə vasitələrinin tətbiqini şərtləndirmişdir. Bu, yaradıcılıq axtarırlarının ən mühüm nailiyyəti kimi ortaya çıxmış, eyni zamanda A. Zeynallının musiqi dilinin, fərdi üslubunun, yaradıcı potensialının sərhəddini genişləndirmişdir. Bəstəkar yaradıcılığı isə yazılan əsərlərdə ifadə olunan fəlsəfi dəyərlərin ümumi ahənginə bürünmüşdür.

Bəlləklə əsası Ü. Hacıbəyli tərəfindən qoyulmuş bəstəkarlıq məktəbinin professional təhsilli ilk nümayəndəsi A. Zeynallının əsərləri ilə daha perspektivli inkişaf xətti götürən kiçik həcmli əsərlər bu inkişafın istiqamətini müəyyənləşdirmiş, bununla da miniatür janrın xarakterik cəhətlərinin Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında yüksək səviyyədə ifadə olunmasına şərait yaranmışdır. Azərbaycan musiqi mədəniyyətində özünəməxsusluğu ilə seçilən milli miniatür musiqi nümunələri bəstəkarlarımızın yaradıcılığında yüksək formada inkişaf etdirilərək, özünün evalyusiyasını yaşamışdır. Azərbaycan bəstəkarları dahi Ü. Hacıbəyli və A. Zeynallının bu sahədəki nailiyyətlərini davam etdirilərək musiqi mədəniyyətimizi zənginləşdirmişlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayeva Z. Azərbaycan musiqi ədəbiyyatı. Bakı: “Adiloğlu”, II hissə, 2009, 216 s.
2. Əliyeva F. Azərbaycan musiqisində üslub axtarırları. Bakı, 1996, 210 s.
3. Hacıbəyli.Ü. “Bibliografiya”. Bakı, 2009, 368s.
4. Qasımova S., Bağırov N. Azərbaycan sovet musiqi ədəbiyyatı. Bakı: “Maarif”, 1984, 221s.
5. Səfərova Z. Azərbaycan musiqi tarixi. Bakı: “Elm”, II cild, 2017, 585s.

**Naxçıvan Dövlət Universitetinin müəllimi
E-mail: ruhiyye.dunyamaliyeva@bk.ru*

Dunyamaliyeva Ruhiyya**FORMATION OF THE MINIATURE MUSIC GENRE IN ASAF ZEYNALLI WORK AND THE EARLY EXAMPLES OF THIS GENRE**

The article talk about the special place of miniature genre among music genres. In the history of European music culture, miniature music genres have preserved their importance in Azerbaijani music culture since the Romantic period. The formation and development of many genres of European classical music in Azerbaijan was related to the name of Uzeyir Hajibeyov. However, A.Zeynalli appealed to the first examples of the miniature genre in the history of Azerbaijani music in his work. The works written by A.Zeynalli in this genre and their importance analysed in this article.

Keywords: *Miniature genre, music, mugam, lad*

Дуньямалиева Рухия**СТАНОВЛЕНИЕ ЖАНРА МИНИАТЮРНОЙ МУЗЫКИ В РАБОТЕ АСАФ ЗЕЙНАЛЛИ И РАННИЕ ПРИМЕРЫ ЭТОГО ЖАНРА**

В статье рассматривается особое место жанра миниатюры среди музыкальных жанров. В истории европейской музыкальной культуры жанры миниатюрной музыки сохранили свое значение в азербайджанской музыкальной культуре со времен романтизма. В Азербайджане сформировались и получили развитие многие жанры европейской классической музыки. Однако в своем творчестве А.Зейналлы обратился к первым образцам жанра миниатюры в истории азербайджанской музыки: в статье анализируются произведения, написанные А.Зейналлы в этом жанре, и их значение.

Ключевые слова: *жанр миниатюры, музыка, мугам, мода.*

(AMEA-nın müxbir üzvü İnarə Məhərrəmovə tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 16.06.2021

Son variant 09.09.2021